

СТРУКТУРНА-ФУНКЦЫЯНАЛЬНАЯ ТЫПАЛОГІЯ БЕЛАРУСКІХ СЛОЎНІКАЎ

Праблема тыпалогіі слоўнікаў з'яўляецца адным з найбольш неадназначных і найменш распрацаваных пытанняў сучаснай металексікаграфіі.

Важнасць яе вырашэння абумоўлена не толькі неабходнасцю інвентарызацыі існуючых слоўнікаў, але і шчыльна карэлюе з выпрацоўкай вектараў далейшага развіцця тэорыі і практыкі лексікаграфіі.

У цэлым разнастайнасць слоўнікаў тлумачыцца найперш складанасцю і поліаспектнасцю мовы як аб'екта лексікаграфічнага апісання [5, с. 12]. Ва ўмовах імклівага росту сучасных інфармацыйных тэхналогій лексічны склад мовы папаўняецца і змяняецца надзвычай дынамічна, а статус развітага грамадства прадугледжвае бесперапынную інвентарызацыю і сістэматызацыю моўных рэсурсаў у слоўніках. Гэтым абумоўлена ўзнікненне дзясяткаў лексікаграфічных выданняў, у тым ліку і эксперыментальна-аўтарскага характару, са своеасаблівай структурай і арыгінальным складам рээстра.

Слоўнікі істотна адрозніваюцца па аб'ёме, аб'екце фіксацыі, змесце, прызначэнні, спосабах лексікаграфічнай сістэматызацыі матэрыялу. На сучасным этапе развіцця лінгвістыкі прадставіць усю лексіку мовы з пункту гледжання яе паходжання, структуры, значэння, функцыянавання ў адным слоўніку немагчыма. Таму вучонымі ствараюцца розныя лексікаграфічныя працы, прысвечаныя асобным аспектам апісання моўных адзінак. Тоесныя або падобныя фармальна-зместавыя характарыстыкі слоўнікаў з'яўляюцца падставай для групіроўкі лексікаграфічных прац па канкрэтных тыпах.

Многія вядомыя даследчыкі звязвалі свае прафесійныя інтарэсы з распрацоўкай гэтай класіфікацыйнай матрыцы, якая б дазволіла тыпалагізаваць той або іншы лінгвістычны слоўнік.

У розных аспектах да сістэматызацыі груп слоўнікаў звярталіся як замежныя мовазнаўцы (Б.Кемада, П.М.Дзянісаў, У.У.Дубічынскі, Л.У.Шчэрба, Я.Малкіл і інш.), так і асобныя айчынныя спецыялісты (М.Ф.Гуліцкі, І.І.Савіцкая, С.У.Шахоўская і інш.); прызнаным аўтарытэтам у галіне стварэння тыпалогіі беларускіх слоўнікаў з'яўляецца В.К.Шчэрбін [6 – 8 і інш.].

Тыпалагічны падыход да вывучэння існуючых слоўнікаў мае несумненныя вартасці. Разгляд аб'ектаў «у сістэме» накшталт табліцы хімічных элементаў Д.І.Мендзялеева дазваляе выявіць лакуны ў кадыфікацыі мовы, убачыць і ацаніць аб'ём «незапоўненай прасторы» ў лінгвістычнай навуцы.

Увогуле тыпалогія слоўнікаў з'яўляецца спосабам класіфікацыі існуючых лексікаграфічных прац у залежнасці ад іх фармальных, зместавых і функцыянальных асаблівасцей.

Менавіта тыпалагічны спосаб здольны прадстаўляць асобныя слоўнікі з пункту гледжання іх найбольш істотных характарыстык і, такім чынам, садзейнічае сістэмнаму даследаванню лексікаграфічнай прасторы.

Патрабаванні да тыпалогіі слоўнікаў тыя ж, што і да класіфікацыі любых іншых аб'ектаў: тыпалогія павінна фіксаваць заканамерныя сувязі паміж яе элементамі і вызначаць месца кожнага з іх у агульнай сістэме. Аднак большасць сучасных слоўнікаў – складаныя аб'екты навуковай творчасці, таму паміж рознымі тыпамі бывае цяжка правесці дакладныя дэмаркацыйныя лініі. Як правіла, любы тып экзэмпліфікуецца толькі некалькімі найбольш выразнымі ўзорамі лексікаграфічнай прадукцыі, а тыпалагічна «чыстых» (ідэальных) слоўнікаў не так шмат. Таму на сучасным этапе развіцця металексікаграфіі ўжо стаў дастаткова відавочным той факт, што стварэнне не супярэчлівай шматаспектнай класіфікацыі слоўнікаў – задача ідэалістычная і цяжкавыканальная.

Асноўнай складанасцю пры тыпалагізацыі слоўнікаў і асноўным аб'ектам для навуковай крытыкі выступаюць самі падставы для іх групоўкі. На жаль, многія з існуючых падыходаў групуюцца або на адным крытэрыі (і тым самым ставяць пад сумненне навуковыя падставы тыпалогіі), або з'яўляюцца сумай разрозненых крытэрыяў (і, натуральна, выклікаюць нараканні на лагічныя асновы класіфікацыі).

У мовазнаўстве існуе некалькі дзясяткаў навуковых тыпалогій слоўнікаў, пабудаваных на гадставе розных крытэрыяў. Часцей за ўсё падзел слоўнікаў на тыпы адбываецца па розных прыкметах: у залежнасці ад мэты слоўніка, яго памеру, адносін да ядра і перыферыі лексічнай сістэмы, парадку размяшчэння слоў і інш. [1; 2, с. 15 – 67; 3, с. 64 – 80; 4, с. 30 – 38].

Многія навуковыя тыпалогіі маюць пераважна тэарэтычна значэнне, аднак з'яўляюцца абсалютна непрыдатнымі для практычнага выкарыстання, напр. пры выкладзе тэмы «Лексікаграфія» ў вучэбных дапаможніках. Так, у большасці вядомых нам падручнікаў па ўсходнеславянскіх мовах аўтары абмяжоўваюцца механічным пералікам розных слоўнікаў у адвольным парадку (напр.: слоўнікі тлумачальныя, дыялектныя, гістарычныя, этымалагічныя, сінонімаў, антонімаў, амонімаў, запазычаных слоў, тэрмінаў і г.д.). Нярэдка жаданне максімальна «пашырыць» тыпалогію прыводзіць да ўключэння ў лік класіфікацыйных крытэрыяў разрозненых і неінфарматыўных для мовазнаўства характарыстык (накшталт: «слоўнікі малыя – слоўнікі вялікія», «слоўнікі аднатомныя – слоўнікі шматтомныя» і інш.), што істотна зніжае гнасеалагічную вартасць тыпалагічнага спосабу разгляду.

Нам падаецца што пэўныя навуковыя перспектывы для развіцця мае *структурна-функцыянальны падыход*, у адпаведнасці з якім месца слоўніка сярод іншых прац вызначаецца:

а) *фармальным выразэннем* моўных адзінак: адзінка, роўная слову, або меншая за слова vs. канструкцыя, большая за слова;

б) *планам апісання*: моўныя адзінкі адлюстроўваюцца ў пэўным парадку без дадатковых тлумачэнняў vs. апісваецца іх структура, значэнне і функцыянаванне ў мове (семантычны, функцыянальны, структурны, інвентарызацыйны планы);

в) *аспектам апісання*: мовы апісваюцца ў іх сучасным стане або ў працэсе развіцця (сінхранічны, дыяхранічны аспекты);

г) *сутнаснымі характарыстыкамі* моўных адзінак і тыпам інфармацыі пра іх (напр., агульныя або ўласныя імёны, тлумачэнне або пераклад і г. д.);

д) *паўнатай ахопу* моўных адзінак: апісана ўся лексіка мовы або толькі пэўная група слоў (напр., антонімы, тэрміны, неалагізмы і інш.).

Такім чынам, сума лагічнага аб'ёму заяўленых крытэрыяў дазваляе падзяліць лінгвістычныя слоўнікі беларускай мовы на некалькі груп, падгруп, груповак і аб'яднанняў (*гл. схему 1*). Напрыклад, «Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы» (Мн., 1996) – лексемны, семантычны, сінхранічны, тлумачальны, агульнай лексікі, літаратурнай мовы; «Русско-белорусский фразеологический словарь» І.А.Кіслёва (Мн., 1991) – ідыёмны, семантычны, сінхранічны, перакладны, фразеалагічны і інш.

Для большай прэзентатыўнасці прадстаўленай схемы мы палічылі патрэбным прапусціць на ёй адзін з элементаў класіфікацыі. Варта мець на ўвазе, што паводле крытэрыю Д (паўната ахопу моўных адзінак) слоўнікі могуць быць *зводнымі* (фіксуюць усе адзінкі заяўленай групы або імкнуча да гэтага) і *аспектнымі* (прэзентуюць пэўную выбарку моўных адзінак). Так, ужо названыя «Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы» і «Русско-белорусский фразеологический словарь» з'яўляюцца зводнымі, а, напрыклад, «Слоўнік новых слоў беларускай мовы» В.І.Уласевіч, Н.М.Даўгулевіч (Мн., 2009), «Фразеалагічны слоўнік Косаўшчыны» А.Ф.Зайкі (Брэст, 2014) і інш. – аспектнымі.

Разам з тым варта прызнаць, што прыведзеныя крытэрыі падзелу слоўнікаў на групы ў іх сукупнасці не з'яўляюцца ідэальнымі: колькасць аб'ектаў (слоўнікаў), якія будуць знаходзіцца за межамі прапанаванай тыпалогіі, можа перавысіць колькасць элементаў сістэмы. На наш погляд, гэта не сведчыць пра памылковасць падстаў для тыпалагізацыі, паколькі найбольш верагодная задача пры распрацоўцы класіфікацыі слоўнікаў заключаецца ў імкненні да максімальнай паўнаты самой класіфікацыі, а не да ўніфікацыі патэнцыяльных выключэнняў.

СЛОЎНІКІ

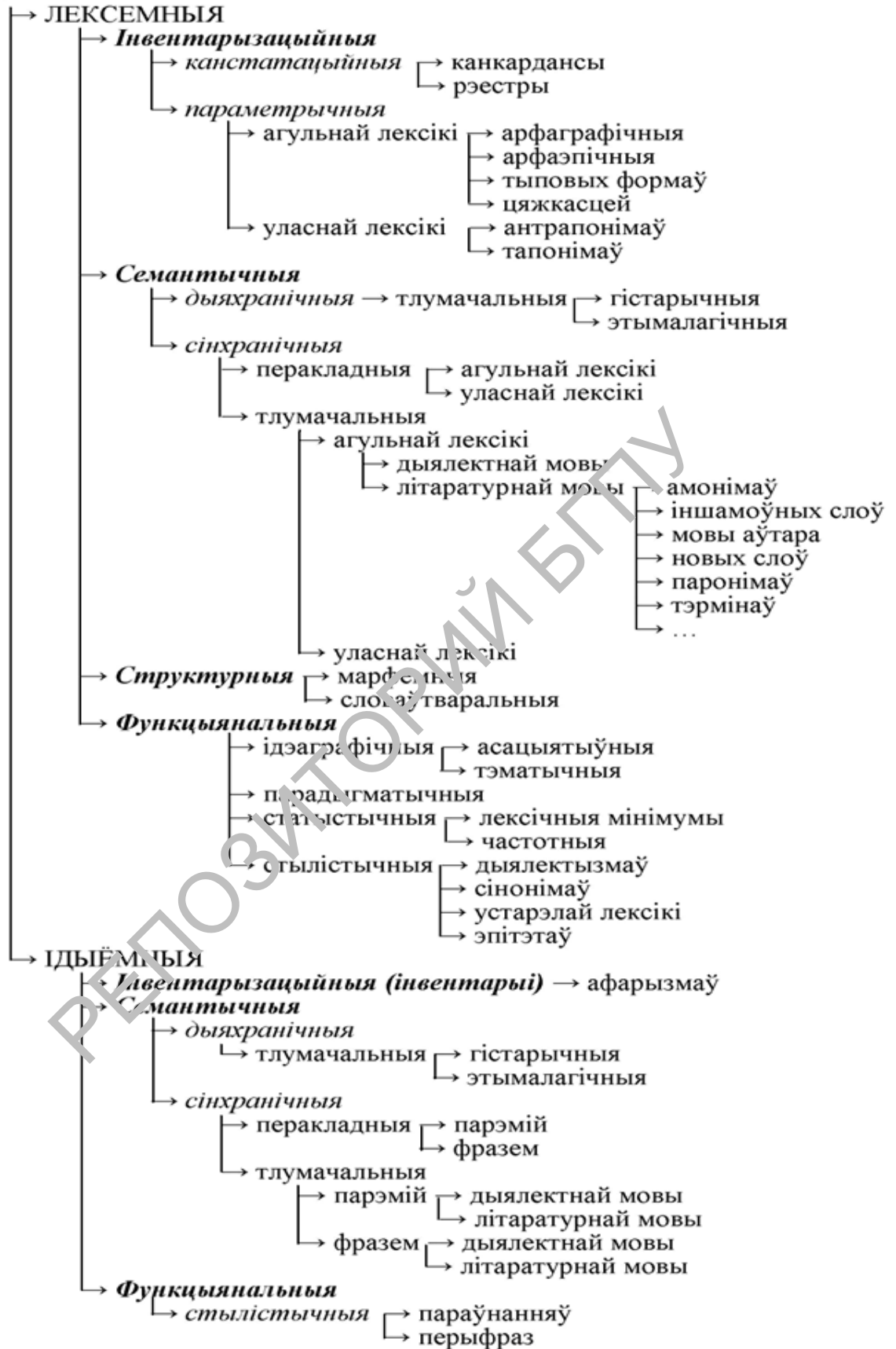

Схема 1 – Структурна-функцыянальная тыпалогія слоўнікаў беларускай мовы

Літаратура

1. Бобунова, М.А. Русская лексикография XXI века / М.А.Бобунова. – М.: Флинта: Наука, 2009. – 200 с.
2. Введенская, Л.А. Русская лексикография / Л.А.Введенская. – М. – Ростов-на-Дону: МарТ, 2007. – 352 с.
3. Дубичинский, В.В. Лексикография русского языка / В.В.Дубичинский. – М.: Наука: Флинта, 2008. – 432 с.
4. Козырев, В.А. Русская лексикография / В.А.Козырев, В.Д.Черняк. – М.: Дрофа, 2004. – 288 с.
5. Ступин, Л.П. Лексикография английского языка / Л.П.Ступин. – М.: Выш. шк., 1985. – 167 с.
6. Шчэрбін, В.К. Структура беларускай спецыяльнай лексікаграфіі / В.К.Шчэрбін // Лексикографічний бюллетень: зб. наук. праць / відпов. ред. І.С.Гнатюк. – Вип. 20. – К.: Вид. дім Д.Бураго, 2011. – С. 141 – 152.
7. Щербин, В.К. Выявление региональных лексикографических тенденций (на материале словарных изданий Гомельщины) / В.К.Щербин // Традиционная культура на территории российско-белорусского пограничья: историко-этнографический и лингвокультурологический аспекты: XIV междунар. научно-практическая конференция (Новозыбков, 14 – 15 ноября 2012 г.) / Брянский гос. ун-т им. И.Г.Петровского. – Новозыбков, 2012. – С. 188 – 200.
8. Щербин, В.К. Структура современной славянской концептографии / В.К.Щербин // Современная лингвистика и исследования ментальности в XXI веке: коллективная монография; отв. соред. М.В.Пименова, В.И.Теркулов. – К.: Изд. дом Д.Бураго, 2014. – С. 110 – 135.